

DOI 10.47315/archives2024.341.192
УДК 929Філонович:94(497.2=161.2)«1921»

Валерій Власенко
кандидат історичних наук,
доцент,
Сумський державний університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2220-2239>

Ігор Срібняк
доктор історичних наук,
професор,
Київський столичний університет
імені Бориса Грінченка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

ПОЛКОВНИК АРМІЇ УНР ВАСИЛЬ ФИЛОНОВИЧ — ОРГАНІЗАТОР УКРАЇНСЬКОГО ЖИТТЯ В БОЛГАРІЇ І РОЗВІДНИК (штрихи до біографії, 1921 р.)

Анотація. **Мета роботи** — уточнити деякі аспекти життєдіяльності української політичної еміграції та російських монархічних сил у Болгарії в 1921 р. крізь призму доповіді полковника Василя Филоновича Головному Отаману Військ УНР Симону Петлюрі. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, науковості та системності. Застосовано загальнонаукові (аналіз, синтез, узагальнення), спеціальні історичні (історико-критичний, проблемно-хронологічний) та джерелознавчі (архівної евристики, зовнішньої та внутрішньої критики джерел) методи. **Наукова новизна дослідження** полягає у введенні до наукового обігу доповіді В. Филоновича С. Петлюрі від 21 серпня 1921 р., в якій ідеться про формування організаційної структури української еміграції в умовах русофільства болгарської влади та численного російського емігрантського оточення. Документ раніше не публікувався. Його було виявлено в фондах Центрального військового архіву Польщі (Centralne Archiwum Wojskowe (CAW)). **Перспектива подальших досліджень** полягає в актуалізації документів, які розкривають особливості формування української політичної еміграції в Болгарії на початку міжвоєнного періоду. Завдяки їм можна з'ясувати головних персонажів й організаційну структуру еміграції в цій балканській країні. **Висновки.** Досліджена й опублікована доповідь полковника В. Филоновича Головному Отаману Військ УНР С. Петлюрі від 21 серпня 1921 р. розкриває процес створення тільки-но прибулими до Болгарії українськими емігрантами перших громадських організацій, деталізує організаційні заходи ініціаторів створення та керівників Української громади, товариства «Січ» і Культурно-просвітницького гуртка, висвітлює склад, настрої і плани групи російських монархістів щодо повернення в Україну, з'ясовує ставлення

© В. Власенко, І. Срібняк, 2024

болгарської влади і населення до українського національно-визвольного руху взагалі й української еміграції зокрема.

Ключові слова: Болгарія; В. Филонович; С. Петлюра; громада; російські монархісти; Січ; українська еміграція.

Внаслідок поразки національно-демократичних сил в Українській революції 1917–1921 рр. і встановлення в Україні радянської влади велика кількість її опонентів і просто біженців змушені були залишити батьківщину. На еміграцію з України та Північного Кавказу вони виходили різними шляхами і напрямками — суходолом до Польщі і Румунії, морем до Туреччини, країн Балканського півострова, островів Середземного й Егейського морів, Єгипту, Тунісу та Алжиру, а далі дехто з них реемігрував до країн Центральної і Західної Європи. При цьому українці опинилися за кордоном, перебуваючи в складі як Армії УНР і білих армій Денікіна і Врангеля, так і повстанських загонів. Чимало цивільних людей залишили Україну самотужки, або разом з арміями чи на пароплавах країн Антанти.

У круговерті революційних подій серед тих, хто виїхав з України, були й такі, які через всілякі обставини (мобілізація, полон тощо) могли опинитися в різних військових формуваннях — Армії УНР або Українській Галицькій Армії, партизанських і повстанських загонах (українських, «білих» або «зелених»), Збройних силах Півдня Росії (генерала А. Денікіна) та «Русской армии» (генерала П. Врангеля).

Саме до таких можна віднести і чільного діяча уенерівського табору української еміграції, полковника, представника військового міністра УНР на Балканах (Болгарія та Югославія) і в Туреччині, редактора і видавця часопису «Гуртуймося» (разом із М. Битинським у Празі та П. Романюком у Софії), члена Союзу українських журналістів

Іл. 1. В. Филонович. 11 жовтня 1916 р.
ГДА Служби зовнішньої розвідки України.
Ф. 1. Спр. 1812. Т. 1.
URL: <https://is.gd/rXKqQd>

Іл. 2. Обкладинка спогадів В. Філоновича «Березневі дні Карпатської України», що побачили світ 2009 р. у Сумах.

ційну діяльність серед емігрантів у цій країні, доповіді та звернення до вищого військового командування УНР².

І хоча в науковій та довідково-енциклопедичній літературі його військова служба³, громадсько-політична⁴ й редакційно-видавнича

і письменників на чужині (Прага), Українського республікансько-демократичного клубу, Товариства Музею визвольної боротьби України (передав музею свій приватний архів, книги, журнали та фотокартки), Центрального союзу українського студентства, Комітету з будівництва пам'ятника Михайлу Драгоманову в Софії, президії та ревізійної комісії Української головної еміграційної ради (Париж) і низки військових організацій в Чехословаччині, майбутнього генерал-хорунжого та військового міністра УНР в екзилі в 1973–1978 рр. Василя Захаровича Філоновича (1894–1987).

У ХХІ ст. в Україні побачили світ його спогади про події на Закарпатті в березні 1939 р.¹ і документи про перші роки перебування в Болгарії, організа-

¹ Філонович Василь. Березневі дні Карпатської України / вступ. ст., упоряд., комент. В. Власенка. Суми : ФОП Наталуха А. С., 2009. 100 с.

² Срібняк І. Початки української військової еміграції на Балканах (1921–1923) // Військово-історичний альманах. 2006. Вип. 2. С. 45–55; Власенко В. До історії міжвоєнної української політичної еміграції на Балканах // Пам'ятки : археографічний щорічник. Т. 12. Київ, 2011. С. 124–145; Жванко Л. М. Лист Василя Філоновича 1921 року як джерело з історії української еміграції в Болгарії // Дриновський збірник. Харків–Софія, 2014. Т. 7. С. 350–356.

³ Тинченко Я. Офіцерський корпус Української Народної Республіки (1917–1921). Кн. 1. Київ : Темпора, 2007. С. 455; Івануценко Г. М. Життєвий чин Василя Філоновича // Визвольний шлях. 2008. № 1–3. С. 179–188; Власенко В. Філонович Василь Захарович // Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Вип. 6. Біографічна частина : Н–Я / Ін-т історії України НАН України; відп. ред. М. М. Варварцев. Київ, 2016. С. 273–276; Михайліченко М. А. Фотопортрети військовиків як джерело для біографічних досліджень (на прикладі світлин Василя Філоновича) // Історико-краєзнавчі дослідження : традиції та інновації: матеріали V Міжнар. наук. конф. (11–12 листопада 2021 р., м. Суми). У 2 ч. Ч. 1. Суми : ФОП Цьома С. П., 2021. С. 100–102.

⁴ Власенко В. «Тут повстали нові Карпатські Крути» (до біографії автора спогадів «Березневі дні Карпатської України» Василя Філоновича) // Сумський історико-архівний журнал. 2009. № VI–VII. С. 141–148; Його ж. До громадсько-політичної діяльності Василя Філоновича у Болгарії у 1921–1922 рр. // Київська

діяльність⁵, зв'язки із земляками-емігрантами⁶, місце поховання⁷ вже знайшли відображення, донині залишаються невідомими окремі епізоди біографії.

Василь Филонович народився 15 січня 1894 р. у с. Рогізне (нині — Сумського району) в дворянській родині (нащадків «військового товариша Війська Запорозького») з містечка Дубовичі тогочасного Глухівського повіту Чернігівської губернії. Спочатку навчався в Сумському реальному училищі, але не закінчив, оскільки через участь у нелегальних учнівських гуртках був висланий («адміністративним шляхом») до Саратовської губернії. Звідти втік на Кавказ, де за допомогою місцевого інженера-землеміра підготувався до іспиту на звання землеміра, який згодом і склав. Імовірно, це була Курська землемірна школа або землемірні курси. Сам В. Филонович не зазначав місце здобуття цієї освіти⁸.

На початку Першої світової війни був призваний до армії. Починав службу на Південному Кавказі (Закавказзя), звідки був направлений до військової школи (Чугуївське піхотне училище), де на початку 1915 р. пройшов прискорений курс, здобувши звання прапорщика.

Іл. 3. В. Филонович (у військовому однострої) в колі родичів. Період Першої світової війни.

Із приватного архіву родички В. Филоновича — А. Козиревої.

старовина. 2010. № VI. С. 97–115; *Його ж.* Військовий міністр УНР в екзилі Василь Филонович // Красназничий збірник. Суми : Мрія-2, 2016. С. 177–187.

⁵ *Власенко В.* Українська емігрантська преса міжвоєнного періоду в Болгарії // Сумська старовина. 2017. № LI. С. 35–47.

⁶ *Власенко В. М.* «Не може бути українцем той, хто не самостійник» (тема малої батьківщини в листуванні В. Филоновича із земляками) // Сумський історико-архівний журнал. 2012. № XVI–XVII. С. 26–44.

⁷ *Власенко В.* Місце поховання Василя Филоновича // Місця пам'яті української дипломатії : енциклопедичний довідник / упоряд. та заг. ред. І. Матяш. Київ : Вид-во «Горобець», 2022. С. 515–517.

⁸ ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 1518. «Особисте листування голови ресорту військових справ Української Національної Ради В. Филоновича з директором УВІІ М. Битинським». Арк. 60.

Іл. 4. Перша сторінка журналу «Гуртуймося», видавцем і співредактором якого був В. Філонович.

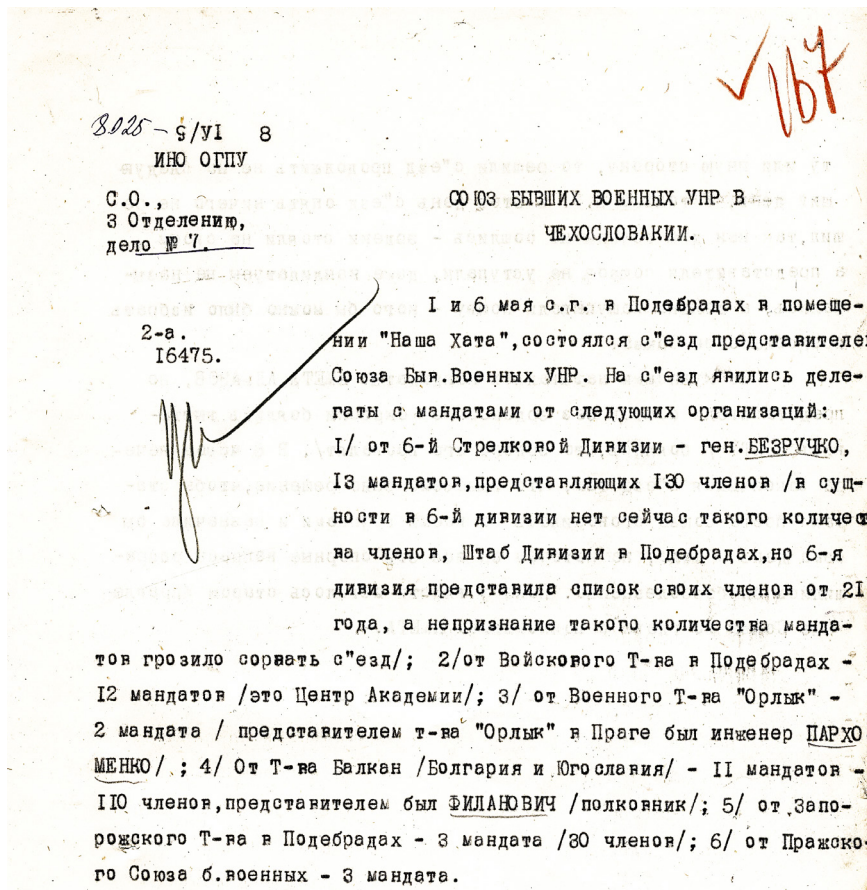
проти червоної армії змушений був відступити до Гадяча, де в січні 1919 р. сформував й очолив Сумський окремий курінь 4-го полку Січових стрільців. На чолі підрозділу пройшов бойовий шлях від Гадяча до Житомира. Тричі був важко поранений в груди й обидві руки та контужений. Восени, за наказом С. Петлюри, його призначили старшиною з особливих доручень при Головному Отамані Військ УНР, хоча формально числився при штабі Окремого корпусу прикордонної охорони. У цей час він займався закупівлею зброї для Армії УНР⁹.

У грудні 1919 р. В. Філонович у складі групи з 32-х старшин здійснив рейд у запілля червоних і білих для підтримки повстанського руху на Катеринославщині. Дійшов до Одеси, де був заарештований білогвардійською контррозвідкою та відправлений до Новоросійська. Але по дорозі зумів утекти з-під арешту завдяки допомозі місцевих українців. Приєднався до повстанського загону «зелених», а згодом й очолив його. Разом із загonom перейшов через Сухумський перевал до Грузії. Там був долучений до Військової місії УНР у Тифлісі. Влітку 1920 р., за розпорядженням військового командування, з метою приєднання до делегації УНР для переговорів з урядом П. Врангеля він прибув до Криму в складі групи старшин при Кубанському військовому отамані (В. Іванис). Але в листопаді того ж року розпочалася евакуація «Русской армії» з Криму.

⁹ ЦДАВО України. Ф. 5235. Оп. 1. Спр. 1518. Арк. 60зв.

У царській армії В. Філонович дослужився до рангу штабс-капітана, був представлений до рангу капітана, але через революцію 1917 р. ця справа не була реалізована. У спогадах він згадував, що саме тоді «самовизначився». Ініціював українізацію свого 516-го Мезенського піхотного полку, був головою полкової ради та ради 129-ї піхотної дивізії, брав участь у Військовому з'їзді в Києві, де вперше зустрівся з С. Петлюрою. На початку 1918 р. він — військовий комендант м. Суми, за гетьманату — помічник військового коменданта Сум. У листопаді 1918 р. очолив повстання проти гетьмана П. Скоропадського в місті, а в грудні — оборону Сум і повіту. З боями

За сприяння французької військової місії В. Филонович опинився в Константинополі, а вже в грудні переїхав до Болгарії, де розгорнув активну діяльність серед тамтешніх українських емігрантів, зокрема започаткував й очолив низку українських громадських організацій.

Іл. 5. Фрагмент оперативного повідомлення радянського агента від 9 червня 1928 р. про діяльність «Союзу організацій бувших вояків Армії У.Н.Р.», членом якого був В. Филонович.

ГДА Служби зовнішньої розвідки України. Ф. 1. Спр. 12617. Т. 17. Арк. 167.

Згодом В. Филонович листовно звернувся до С. Петлюри і був викликаний до Ставки¹⁰. Саме про це йдеться в нещодавно виявленому в фондах Центрального військового архіву Польщі (Centralne Archiwum Wojskowe (CAW)) документі. Це — доповідь В. Филоновича Головному Отаману Військ УНР С. Петлюрі від 21 серпня 1921 р. Текст доповіді текстуально й змістовно частково збігається з деякими документами, що були надіслані В. Филоновичем до С. Петлюри в червні того ж року. Ймовірно, це була узагальнена (підсумкова) доповідь, що подавалася

¹⁰ Там само. Арк. 52зв.

Головному Отаману, про стан і перспективи об'єднання української еміграції в Болгарії та використання її в подальшій боротьбі проти більшовиків. У ній ідеться й про політичних опонентів — російських монархістів, а також про ставлення до української справи взагалі та українських емігрантів зокрема з боку болгарської влади та місцевої громадськості.

Поданий нижче документ публікується вперше. Він опрацьований згідно з археографічними правилами видання історичних джерел. Упорядниками збережено лексичні й орфографічні особливості тексту документа, замінено лише літери *i* на *і*, *e* на *є*, *u* на *у* (там, де це треба за сучасним правописом), додано апостроф. В окремих випадках проставлено розділові знаки. Скорочені слова розкрито в квадратних дужках. Поняття, назви та прізвища осіб пояснюються в коментарях, поданих під документом посторінково. В археографічній легенді наведено вихідні дані про місце зберігання документа, його достовірність і спосіб відтворення.

Додаток

Доповідь полковника Василя Филоновича Головному Отаману Військ УНР Симону Петлюрі від 21 серпня 1921 р.

Отаман
Січі
Голова
Громади
в Болгарії
21/VIII 1921 р.

Головному Отаману Військ
Української Народної Республіки

ДОКЛАД

В грудні місяці, прибувши в Болгарію з Кавказу через Крим [в] Царьгород¹, я найшов незорганізованих українців: старшин і козаків, які тинялись весь час по російських інституціях і жили в російських притулках.

Життя серед росіян страшенно було тяжке, позаяк послідні дуже знущались над кожним з українців, заявлявших про свою національність. Не раз були випадки коли наших козаків виганяли з таких притулків і не давали абсолютно ніякої допомоги.

Сам я, будучи старшиною Української Армії (4 п. С.С.)², лічив своїм обов'язком стати на захист своїх братів і, зібравши біля себе більш свідомих

¹ Царьгород — інша назва міста Константинополь, нині — Стамбул.

² Йдеться про 4-й Окремий полк січових стрільців, в якому В. Филонович очолював Сумський курінь.

українців, зорганізував «УКРАЇНСЬКУ ГРОМАДУ»³, в склад котрої війшли: головою я — полковник Филонович, моїм помішником, сот[ник] Крупицький⁴, і членами чот[ар] Храпко⁵, повстанці Пухальський⁶ і Палагута⁷.

Спочатку праця йшла досить мляво, позаяк ми не мали свого помешкання, зібратись же на вулиці або у росіян було не можливо.

Треба було подбати про свою власну хату — зробити ж це було занадто тяжко, бо болгари не відокремлювали нас від росіян і одержати від них яку б то не було допомогу було занадто тяжко. Тоді я пропонував свої послуги нашому представникові в Болгарії пану ДРАГОМИРЕЦЬКОМУ⁸ і при його допомозі руками громади збудували ми свій притулок.

Маючи свою хату, праця пішла жвавіше і на протязі п'яти місяців з громади виділились: військова організація «СІЧ», і «КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЙ ГУРТОК», а також при притулку послідній час зорганізували шведьку майстерню, де іде ремонт взуття членів наших організацій.

Завданням Громади є об'єднання всіх українців, мешкаючих як в Софії, так і у всій Болгарії, але досягнути своєї мети поки що нам не удалось, бо за для того щоб об'єднати українців, мешкаючих у провінції, потрібні кошти для поїздок по Болгарії, членам нашої організації — грошей же ми не маємо і праця кінчається тим, що робим все можливе в межах місця Софія, позаяк самі українці в провінції, піддаючись впливу росіян, самі не можуть зорганізуватись, наші ж відозви і заклики до наших земляків не залишили ніяких наслідків.

Об'єднання українців, з метою взаємної матеріальної та трудової допомоги мало, між іншим, своїм завданням і культурно-просвітню роботу серед громадян, але діло показало, що велетенське завдання не під силу одному членові Ради і потребує цілої організації з поділом галузів праці між окремими членами культурно-просвітньої Ради.

³ Українська громада — громадська організація емігрантів у Болгарії, що діяла з перервами в міжвоєнний період.

⁴ Крупицький Григорій — сотник, пізніше — полковник. Служив в арміях УНР, Денікіна і Врангеля. Після виїзду В. Филоновича до Чехословаччини очолював Українську громаду та Українську хату, причетний до їх занепаду та ліквідації. Був членом низки українських громадських організацій в Болгарії.

⁵ Храпко Микола (1892–1944) — чотар, викладач, громадський діяч, на еміграції в Болгарії. Член низки громадських організацій еміграції. Керівник Культурно-просвітнього гуртка й організації «Українське студентство». Реємігрував до Чехословаччини, де закінчив Українську господарську академію в Подебрадах. Учителював у Підкарпатській Русі (Карпатська Україна), публікувався в українській пресі, автор статей про М. Драгоманова.

⁶ Пухальський Михайло — сотник. 1918 р. служив у кавалерійському курені полку Українських січових стрільців, 1919–1920 рр. — у 3-му курені Верхньодніпровського повстанського полку Катеринославського українського повстанського коша. На еміграції жив у Туреччині, Болгарії та Франції.

⁷ Палагута Никанор — сотник. 1920 р. — начальник штабу Катеринославського українського повстанського коша. На еміграції жив у Болгарії та Чехословаччині.

⁸ Драгомирецький Василь — дипломат, громадський діяч. У 1918–1921 рр. — ст. секретар, керуючий Посольства УНР у Болгарії, дипломатичний агент. На еміграції жив у Болгарії та Чехословаччині. Брав участь у створенні Української громади та Української хати в Софії.

Загальними зборами Громади було доручено одній особі скласти Раду Культур[но]-прос[вітнього] Гуртка і організувати гурток. Зараз Гурток налічує до 75 членів на чолі з Радою, в склад якої увійшли: Головою чот[ар] Храпко і членами: Глушко, Палагута, Тимофіюк⁹, Війт¹⁰, Заяць¹¹.

Гурток — організація цілком аполітична, але членами можуть бути тільки люде, прихильні до ідеї національно-визвольного руху У.Н.Р.

Гурток заснований з метою підвищення культурного рівня своїх членів шляхом самовиховання і самоосвіти, репрезентування духовних скарбів Українського народу і ознайомлення з домаганнями народу Українського серед широких кол Болгарського громадянства.

Робота гуртка в цей час полягає в улаштуванні спільних читань української літератури, вокально-музично-літературних вечірок, лекцій і т. д. Гурток має початкову школу для неграмотних і курси українознавства по програму середньої школи. На курсах читаються лекції по граматиці, історії письменства, історії, географії, етнографії України. Гурток має свій хор, музики (оркестр).

В справі поширення своєї діяльності Радою гуртка намічаються в найближчій будучині: ряд екскурсій в околиці м. Софії, 2) ряд публічних лекцій з метою ознайомлення широких кол Болгарського громадянства, 3) видання тижневого інформаційного листка для українців, перебуваючих в Болгарії¹².

Останній час гурток організує студентство з метою відшукування засобів продовження і закінчення освіти.

Гурток має свою книгозбірню за 150 книжок, читальню і аудиторію для лекцій.

Єсть культурно-організаційні сили, єсть бажання і справу гальмує тільки брак коштів — матеріальних засобів.

Всім працівникам гуртка необхідно що дня ходити на роботу, робити до 7–8 годин вечора і тоді йти на лекції, репетиції і т. д.

Для поліпшення становища гуртка необхідно мати в распорядженні ради кошти і не менше двох членів утримувати на кошти гуртка. Гурткові необхідно також якомога більше книжок і підручників по всіх галузях науки і мистецтва.

Військова організація «СІЧ» складається з: Отамана Січі п[олковника]. Филоновича, осаула Хмари¹³ і членів ради сот[ника] Крупіцького і чот[аря] Храпка.

Завданням Січі є виховання старшини і козака в національно військовому дусі, але справа з цього боку стоїть в досить тяжкому становищі, позаяк ми зовсім не маємо відповідних підручників. До цього часу приходиться працю обмежити тільки читанням військових лекцій по пам'яті з польової служби, топографії і ін. За браком же відповідних уставів зорганізувати старшинські або підстаршинські курси нам до цього часу не удалося.

⁹ Тимофіюк Антон — емігрант, громадський діяч. На еміграції жив у Болгарії. Член низки громадських організацій та комітетів у цій країні.

¹⁰ Війт (Войт) Аврам — емігрант, громадський діяч, член низки громадських організацій в Болгарії, в 1935 р. — голова Українського культурного об'єднання в Бургасі.

¹¹ Заяць — емігрант, жив у Болгарії. Член низки громадських організацій української еміграції.

¹² Навесні 1922 р. у Софії почав виходити Інформаційний листок «Українська громада». Видавець — рада Української громади в Софії, редактор — В. Хвиля.

¹³ Хмара — осаул, жив на еміграції в Болгарії.

Січ складається більшістю з повстанців Катеринославщини, а також з старих січовиків (з кош. С.С.¹⁴ Синьо¹⁵ і сірожупанників¹⁶ і запор. кошу¹⁷).

Основним завданням Січі є боротьба за визволення свого народу і зараз, не маючи змоги боротися в рядах нашої регулярної армії, ми поклялися якими б то не було шляхами дістатись на рідний терен в запілля червоних і знов підняти наш прапор визволення. Ми не можемо марно гаяти часу тут на чужині, коли наша Ненька Україна стогне в ярмі червоних окупантів, заливаючись братерською кров'ю.

Я, Отаман Січі в Болгарії, командірований своїми січовиками до Вас, ПАНЕ ГОЛОВНИЙ ОТАМАНЕ, з уклінним проханням допомогти досягнути нашої мети.

Запевняємо Тебе, БАТЬКО ОТАМАНЕ, що ті вояки, які боролися за визволення безталанної Батьківщини з 1917 року, не кидаючи з рук багнетів, не будуть в тяжість, а тільки принесуть користь, коли вони перекинуться на рідний терен — таких людей у нас налічується до 70 душ.

Знаючи матеріальне тяжке становище нашого Уряду, ми не просимо грошової допомоги, бодай був ВАШ, ПАНЕ ОТАМАНЕ, дозвіл і распорядження тим українським представникам, кордони котрих ми будемо переходити, бо без цього дбать про візи ми самі не зможемо.

Майже весь час працюючи в межах Катеринославщини і Слобожанщини і знаючи всі шляхи і селян, ми певні, що здійснимо свою мету, здобудемо Батьківщині волю і виритуємо її з кайданів.

Заснувавшись в Софії Тимчас[овий] Коміт[ет] Україн[ського] Черв[оного] Хреста¹⁸ весь час шов на зустріч нашим організаціям і видавав допомогу: обіди по святам, гроші на ремонт взуться, ліки і ін.

Відношення болгарських кол до українців.

[Широкі] кола болгарського громадянства або зовсім не поінформовані, або поінформовані занадто мало в справі українського визвольного національного

¹⁴ Йдеться про кіш Січових стрільців.

¹⁵ Синьожупанники, сині дивізії (від кольору уніформи) — дві українські дивізії, сформовані на підставі договору УНР із Німеччиною 1918 р. з українських полонених російської армії в Німеччині. У квітні 1918 р. були роззброєні німцями, а напередодні протигетьманського повстання в складі 3-ї Залізної стрілецької дивізії армії УНР створено 7-й Синій полк.

¹⁶ Сірожупанники — назва дивізії, створеної після підписання Брестського миру з українських полонених російської армії в Австрії. Офіційна назва — Перша стрілецько-козацька дивізія. В 1919 р. перетворилася на корпус, а 1920 р. перебувала в складі Волинської групи Армії УНР.

¹⁷ Ймовірно, йдеться про Гайдамацький кіш Слобідської України, сформований в січні 1918 р. С. Петлюрою. У березні того ж року перейменований на Гайдамацький піхотний полк у складі Запорозького корпусу, згодом переформований на Гайдамацьку бригаду з гарматним дивізіоном і кінною сотнею.

¹⁸ Тимчасовий комітет Українського Червоного Хреста в Софії — філія Українського товариства Червоного Хреста. Створений в березні 1921 р. зусиллями К. Мацієвича в складі В. Леонтовича, проф. Лучева та В. Драгомирецького. Надавав допомогу українським військовополоненим та емігрантам. Згодом його очолив художник М. Паращук.

руху, через що відношення до нас, українських емігрантів, і погляд на справу виробляється у більшості болгарських громадян рівнобіжно з знайомством з цим питанням.

У більшості боротьба за самостійність викликає співчуття, доки болгарин балакає з вами не як партійна людина, позаяк же в Болгарії дуже розвинена партійна боротьба, всі партійні болгарини, ставлячись до окремого українця з співчуттям, в відношенні до загальної справи керуються партійними поглядами, виробленими їх ватажками.

Так, «Земледельческа» партія¹⁹, що стоїть зараз у влади на чолі з прем'єр-міністром Стамбулійським²⁰, досить прихильно ставиться до У.Н.Р. як до контрбольшевиків і цілком байдуже до національних змагань.

«Партія Народняц-ів» демократів²¹ на чолі [з] проф. Бобчевим²² та редактором «Картинної Галерії» Палашевим²³ цілком негативно ставиться до визвольного-національного руху на Україні, бо вбачають в цьому одну з головних причин розпаду «великої Росії».

Найбільше прихильно до нас ставиться партія «широких соціалістів»²⁴ (с.д.²⁵ меншевики), яка складається переважно із болгарської інтелігенції і має в своєму програмі принцип самовизначення націй.

Партія комуністів «Тісні соціалісти»²⁶ в відношенні до нас і нашого руху поділяється на два табори: праве крило на чолі з шефом партії Благоевим²⁷ співчуває визвольному руху, але не співчуває боротьбі з комуністичною і большевицькою, ліве — ставиться цілком негативно, вбачаючи в нас контрреволюцію [іонерів]. Загалом відношення до нас як емігрантів гарне, до нашої справи байдуже. Погляд на Український визвольний-національний рух виробляється зараз в залежності

¹⁹ Йдеться про Болгарський землеробський народний союз (БЗНС) — політичну партію, створену 1889 р.

²⁰ Стамбулійський Александер (1879–1923) — прем'єр-міністр й одночасно міністр закордонних справ Болгарії (1919–1923), один із лідерів БЗНС.

²¹ Народна партія — болгарська правоцентристська ліберальна партія, що діяла з 1894 р. У 1920 р. перейменована на Об'єднану народно-прогресивну партію, 1923 р. увійшла до складу партії «Демократически сговор».

²² Бобчев Стефан (1853–1940) — юрист, журналіст, державний діяч, один із лідерів Народної партії Болгарії, неодноразово обирався до парламенту, в 1911–1912 рр. — міністр народної освіти, 1912–1913 рр. — посол Болгарії в Росії, викладач Софійського університету.

²³ Палашев Георгій (Георги Палашев, 1879–1926) — редактор болгарського дитячого журналу для художньої освіти «Картинна галерія за деца и юноши», що виходив в Софії в 1905–1916 та 1920–1925 рр.

²⁴ Болгарська робітничка соціал-демократична партія (широкі соціалісти) — ліва політична партія Болгарії, що утворилася 1903 р. після розколу БРСДП на «тісних» і «широких соціалістів».

²⁵ с. д. — соціал-демократи.

²⁶ Болгарська робітничка соціал-демократична партія (тісні соціалісти) — фракція БРСДП, що утворилася 1900 р. ще до розколу на тісних і широких соціалістів.

²⁷ Благоев Дмитро (Димитър Благоев Николов, 1856–1924) — громадсько-політичний діяч, член БРСДРП (тісні соціалісти), 1919 р. — засновник і керівник Болгарської комуністичної партії.

від інформацій і Українська Громада в Болгарії лічить своїм завданням допомогти позитивному його виявленню.

Решта «Врангелівців» в Болгарії:

До січня місяця в Болгарію було виса[д]жено з пароплавів три тисячі чоловік, яких спочатку розмістили в маленьких приморських місцях «Созополі»²⁸ і «Анхіола»²⁹, довго тримали їх там, але в решті решт всі вони розсосались по Болгарії, шукаючи собі заробітка.

Крім цих офіційно виса[д]жених пришло з Царгороду і Галіполі³⁰ не офіційно, перейшовши пішки кордон, біля п'яти тисяч чоловік переважно донських козаків, всі вони зараз працюють по всій Болгарії.

Відношення болгар спочатку було погане — почались реєстрації росіян, багато обмеженої для них, заставили снять погони, кокарди і взагалі всі військові відзнаки.

В травні місяці з Царгороду приїхав сюди Начштаб Врангеля генерал Шатілов³¹ для якихсь переговорів з Болгарським урядом. Після цього приїхали з о[строва] Лемносу три з половиною тисячі чоловік, їм відвели в м[істі] Софія касарні³², всі вони ходять в «формі» в білих сорочках, часто в ночних, але обов'язкового в погонах і кокардах — це так звана партія Гусельщикова³³.

Вскорі по приїзді їх в Софію біля Народного зібрання³⁴ був улаштований парад цих новоприбулих росіян, парад приймав ген[ерал] Шатілов.

В широких болгарських колах особого значіння такому прийому не дають, з'ясовують це тим, що їм потрібно мати хоч якого небудь союзника на випадок большевицької навали, але, на мій погляд, це робиться завдяки вимогам сербів — між сербами і болгарам налагоджуються відносини і серби поставили в умову де-кілька пунктів болгарам і між ними є один пункт, вимогаючий від болгар предоставлення права для росіян формування частин і мешкання в Болгарії помішника Главковерха Врангеля.

Послідній час багато росіян їде до Варни³⁵ (примор[ське] місце) і відтіля на пароплавах їдуть до Одеси.

²⁸ Созополь — невелике містечко в південно-східній частині Болгарії на узбережжі Чорного моря в південній частині Бургаської затоки.

²⁹ Анхіола — насправді Анхіал (*болг.* Анхиал), нині — місто Поморіє (*болг.* Поморие) на узбережжі Чорного моря в північній частині Бургаської затоки.

³⁰ Галліполі — півострів в європейській частині Туреччини, розташований між Саросською протокою Егейського моря і протокою Дарданелли. В 1920–1921 рр. там розмістилися військові частини «Русской армии» Врангеля, евакуйовані з Криму; утворився військовий центр білої еміграції.

³¹ Шатілов Павло (1881–1962) — генерал від кавалерії, учасник Першої світової війни та білого руху, 1920 р. — помічник, начальник штабу «Русской армии» Врангеля.

³² Касарні — казарми.

³³ Гусельщиков Адріан (1871–1936) — генерал-лейтенант. Із дворян Війська Донського, козак станиці Гундоровської. Учасник Першої світової війни та білого руху. В 1920–1921 рр. — командир 2-ї Донської кінної дивізії. Евакуювався на о. Лемнос, звідти — до Болгарії, згодом — Франції.

³⁴ Йдеться про стару будівлю Народного зібрання (парламент), нині — площа «Народно събрание», 2, м. Софія.

³⁵ Варна — місто, розташоване в Східній Болгарії на узбережжі Чорного моря, порт.

Серед росіян є багато українців по походженню, з якими ми налагоджуємо зв'язок і потроху перетягуємо їх до себе.

Партія російських монархістів, працюючих на терені України під жовто-блакитним прапором³⁶.

Філія партії в Болгарії: праця цієї організації тут в Болгарії покладається в вербовці військових осіб, бажаючих їхати в запілля червоних для підняття повстань проти червоних і взагалі для підтримки тієї колотнечі, яка ведеться ось уже чотири роки і для продовження і на той час, коли прийде влада У.Н.Р., щоб не було спокію, тоді, мовляв, народ стомиться і покличе «Царя-Батюшку».

Довідавшись про це, я командіровав трьох осіб з нашої Січі, які звернулись до цієї організації нібито з проханням допомогти їм вирушити в запілля червоних. Особи ці, прикрившись прапором монархізму, зуміли стати «своїми» людьми в цій організації і в такий спосіб ми добули такі відомості:

Загальний програм — Монархія повинна бути конституційна, підперта всіми верствами громадянства, але не з роду Романових³⁷ і не з [і] складу старих сенаторів (проти всіх цих вони мають злобу і відокремлюються від Герм[анської] партії монарх[істів]³⁸). Хто кандидат на монарха виявити не удалось.

Склад правління на зразок земського самоврядування. Земля вся повинна перейти до рук селян за платню через Держ[авний] Банк, зостаються дрібна земельна власність і культурні господарства. Широко наділяються землею інваліди і їх родини.

Персональний склад організації:

АКАЦАТІВ Михайло Епіфанович³⁹ (псевдонім Отаман Череп), має 45–50 років, член Селянської секції Державної Думи, землевласник з Херсонщини, зараз виїхав до Парижу.

АКАЦАТІВ Юрко Епіфанович⁴⁰, зараз робе на повстанні і агітує селян, повинен бути на Поділля або Волині.

МИТРОПОЛИТ ПЛАТОН⁴¹ — виїхав до Америки за грошима, які одержав в кількості 400 тисяч доларів нібито на боротьбу з масонством.

³⁶ Підкреслено в тексті червоним олівцем.

³⁷ Романови — правляча династія в Росії в 1613–1917 рр.

³⁸ Йдеться про «берлінську групу» російських монархістів, яка в травні 1921 р. у Рейхенгаллі (Баварія) скликала I Монархічний з'їзд (міжнародний з'їзд російських монархістів). Лідери — М. Марков, О. Ширинський-Шахматов, О. Римський-Корсаков.

³⁹ Акацатов Михайло Епіфанович (1873–?) — російський громадсько-політичний діяч, голова Всеросійського селянського союзу, землевласник на Херсонщині, після революції емігрував до Румунії.

⁴⁰ Акацатов Юрій Епіфанович — російський громадсько-політичний діяч, землевласник на Херсонщині, брат Михайла Акацатова.

⁴¹ Платон (Рожественський Порфирій Федорович, 1866–1934) — церковний діяч. 1907 р. — член II Державної Думи, 1914 р. — архієпископ Кишинівський і Хотинський, 1915–1917 рр. — екзарх Грузії, 1917–1918 рр. — член Всеросійського Помісного Собору, 1918 р. очолював Херсонсько-Одеську єпархію. 1920 р. емігрував до США. З 1922 р. — митрополит Америки і Канади.

МИТРОПОЛИТ АНТОНІЙ⁴² — зараз в Берліні — цей передав Акадату 15 тис. доларів.

АРХІЄПИСКОП БОЛГАРСЬКИЙ СТЕФАН⁴³ і російський місіонер з Херсонщини, займаючий цю ж посаду при Болгарському Синоді КАЛЬНЕВ Михайло Александр[ович]⁴⁴, років 50–55. Він дуже близько стоїть до херсонського духовенства — робота його полягає в боротьбі за невизнання АВТОКЕФАЛЬНОЇ Української Церкви.

Архієп[ископ]. Стефан дуже підтримує цей монархічний союз, має гроші. Від Стефана особи, командировані мною, одержали грошову допомогу. На нашу думку, Платон, Антоній і Стефан підтримують і Германський Союз⁴⁵ (рос[ійську] мон[архічну] пар[тію] в Гер[манії]), бо в розмові з Стефаном нам удалось дізнатись, що крім посилки в запілля вони посилають і в Берлін, де гуртуються монархісти.

Другорядні члени: це ті, що йдуть в запілля червоних на агітацію.

АЙВАЗОВ Грицько Семенович (він же ЩАДОВ і Отаман НАЛИВАЙКО), виїхав зараз через Сербію — Польщу в запілля червоних до Українських повстанських загонів. Має Україн[ський] пас[порт]⁴⁶, виданий у Царгороді.

ЗУСВ Борис Михайлович, 38 років (псевд. КОНДРАНІН), родом з Ізюма, живе родина в Таврії, старий член «охранки», виїхав з тією ж метою і тим же шляхом.

БЕРЕЖНИЙ Юрко Михайлович, 38 ро[к]ів, має пас[порт] У.Н.Р. з Царгороду, родом з Катеринославщини. В 1918 році був зв'язковим штаба Гулій Гуленка⁴⁷ (псевдонім Глаголев і отаман Поцелуйко), в 1919–20 роках служив в контр-розвідці Денікіна і Врангеля. Виїхав туди ж.

⁴² Ймовірно, Антоній (Храповицький Олексій Петрович, 1863–1936) — церковний діяч. 1914–1918 рр. — архієпископ Харківський та Охтирський, 1918 р. — митрополит Київський і Галицький, 1919 р. — голова вищого церковного управління в Новочеркаську, 1920 р. — на еміграції в Сербії. Жив у м. Сремські Карловці. В 1922–1936 рр. очолював Архирейський Синод Російської православної церкви за кордоном.

⁴³ Стефан (Стоян Попгеоргиев Шоков, 1878–1957) — церковний діяч. 1904 р. закінчив Київську духовну академію. З 1921 р. — єпископ Маркіанопольський, 1922 р. — архимандрит, митрополит Софійський, 1945–1948 рр. — екзарх БПЦ. У 1920 р. — один із засновників і постійний голова Російсько-болгарського культурно-благодійного комітету в Софії, 1921–1922 рр. — голова Комітету в справах російських біженців і представник Верховного комісаріату Ліги Націй в Болгарії.

⁴⁴ Кальнев Михайло Олександрович (1864–1942) — православний місіонер, магістр богослов'я (1915), уродженець Херсонщини. В 1886 р. закінчив Одеську духовну семінарію, 1890 р. — Київську духовну академію. В 1917–1918 рр. — член Всеросійського Помісного Собору, 1918 р. — Всеукраїнського Православного Церковного Собору. З 1920 р. — синодальний місіонер культурно-просвітницького відділу Синоду БПЦ.

⁴⁵ Йдеться про Вищу монархічну раду — правонаступницю I Монархічного з'їзду в Рейхенгаллі 1921 р. Перший склад — М. Марков, О. Масленников і князь О. Ширинський-Шахматов.

⁴⁶ Йдеться про паспорт, виданий в Посольстві УНР у Константинополі.

⁴⁷ Гулій-Гуленко Андрій (1886–1929) — отаман, генерал-хорунжий Армії УНР. Після лютневої революції — один з організаторів українського руху на Румунському фронті. У жовтні-листопаді 1921 р. — керівник Бессарабської повстанської групи в II Зимовому поході Армії УНР.

ВАСИЛЬІВ Борис Семенович, 25–27 рок[ів], родом з Харківщини, весь час служив в ДОБРАРМІІ. В ранзі штаб-ротм[істра]. Виїхав туди ж.

Дуже можливо, що всі будуть біля Уряду У.Н.Р. з метою через його допомогу перейти на терен України і зв'язатись з повстанцями.

СЛЮСАРЕНКО Юрко Александрович (псевд. Жаданів і Кожемяка), був у червоній армії від організації монархістів, в початку березня 1921 року повернувся з Польщі, де був з метою визнати настрій і життя армії У.Н.Р. Зробив доклад (зміст не удалось узнати), знов поїхав до Польщі, відтіля до армії Буденного, де мають своїх людей.

По їх словах (за певність ручатись не можемо), у них роблять у Махна: Федір ЩУЛС⁴⁸ командир кінноти. 2) Терещенко Александр⁴⁹ на Херсонщині. 3) СТРУК⁵⁰ Київщина. Коли ми не повірили їм за те, що ці відомі отамани працюють у них, вони зазначили, що коли треба буде надіслати туди кого небудь, то тоді нам вони дадуть свої явки.

Зв'язками служать: Сербія⁵¹ — Полковник Іванів⁵². Рос[ійська] Війс[ькова] Місія. Там же віце губерн[атор] Скаржинський⁵³.

Унгарія⁵⁴ — Будапешт — п. Лашне⁵⁵. ЦЕНТР ОРГАНІЗАЦІЇ: Будапешт — Прага.

Полковник *Филонович* [підпис власноруч]

Wojskowe Biuro Historyczne (WBH), Centralne Archiwum Wojskowe (CAW). Zespół Akt «Sprzymierzona Armia Ukraińska» (SAU). Sygn. I.380.I.50. Машинопис. Оригінал.

⁴⁸ Ймовірно, Щусь Феодосій (Федір) (1893–1921) — анархіст, член Револьюційної повстанської армії, «права рука» Нестора Махна, в 1919 р. — начальник кавалерії армії Н. Махна, 1920–1921 рр. — член штабу Повстанської армії Н. Махна.

⁴⁹ Терещенко Олександр — отаман, керівник повстанського руху на Херсонщині.

⁵⁰ Струк Ілля (1896–1969) — український військовий діяч, отаман. 1917 р. — учасник I і II всеукраїнських військових з'їздів, 1919 р. — Куренівського повстання в Києві, 1920–1921 рр. — керівник повстанського руху на Київщині. На еміграції жив у Польщі та Чехословаччині.

⁵¹ Сербія — Королівство сербів, хорватів і словенців (із 1929 р. — Югославія).

⁵² Ймовірно, Іванов П. Д. — російський військовий діяч, полковник. Член Військової колегії Ліги російських офіцерів і солдатів запасу за кордоном.

⁵³ Скаржинський Петро (1881–1956) — російський громадсько-політичний діяч, 1915–1917 рр. — волинський губернатор. Емігрував до Європи. Жив в Югославії. Брав участь у I Монархічному з'їзді в Рейхенгаллі 1921 р. Голова окружної ради Об'єднання монархічних організацій в Югославії.

⁵⁴ Унгарія — Угорщина.

⁵⁵ Насправді — Лампе Олексій, фон (1885–1967) — генерал-майор, учасник білого руху. В 1920 р. — військовий представник «Русской Армии» ген. П. Врангеля в Данії, 1921 р. — в Угорщині, 1922 р. — у Німеччині. З 1924 р. — начальник 2-го відділу «Русского общевойскаского союза» в Берліні.

REFERENCES

1. Fylonovych, V. (2009). *Bereznevi dni Karpatskoi Ukrainy* [March Days of Carpathian Ukraine]. Sumy. 100 s. [in Ukrainian].
2. Ivanuschenko, H. (2008). Zhyttievyi chyn Vasylia Fylonovycha [Vasyl Fylonovych's life rank]. *Vyzvolnyi shliakh*, 1–3, 179–188 [in Ukrainian].
3. Mykhailichenko, M. A. (2021). Fotoportrety viiskovykiv jak dzherelo dlia biohrafichnykh doslidzhen (na prykladi svitlyny Vasylia Fylonovycha) [Photographic portraits of soldiers as a source for biographical research (on the example of Vasyl Fylonovych's photograph)]. *Istoryko-kraieznavchi doslidzhenia : tradytsii ta innovatsii : materialy V Mizhnar. nauk. konf.* [Historical and regional studies: traditions and innovations, Proceedings of the Conference title] (Vol. 1, pp. 100–102) [in Ukrainian].
4. Sribniak, I. (2006). Pochatky ukraïnskoi viiskovoi emihratsii na Balkanakh (1921–1923) [The Beginnings of Ukrainian Military Emigration to the Balkans (1921–1923)]. *Viiskovo-istorychnyi almanakh*, 2, 45–55 [in Ukrainian].
5. Tynchenko, Ya. (2007). *Ofiterskyi korpus Ukraïnskoi Narodnoi Respubliky (1917–1921)* [The Beginnings of Ukrainian Military Emigration to the Balkans (1921–1923)] (Vol. 1, p. 455). Kyiv [in Ukrainian].
6. Vlasenko, V. (2009). «Tut povstaly novi Karpatski Kruty» (do biohrafii avtora spohadiv «Bereznevi dni Karpatskoi Ukrainy» Vasylia Fylonovycha) [«New Carpathian Kruty rose here» (to the biography of Vasyl Filonovych, author of the memoirs «March Days of Carpathian Ukraine»)]. *Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal*, VI–VII, 141–148 [in Ukrainian].
7. Vlasenko, V. (2010). Do hromadsko-politychnoi diialnosti Vasylia Fylonovycha u Bolharii u 1921–1922 rr. [Vasyl Filonovych's social and political activities in Bulgaria in 1921–1922.]. *Kyivska starovyna*, VI, 97–115 [in Ukrainian].
8. Vlasenko, V. (2012). «Ne mozhe buty ukraïntsem toi, khto ne samostiinyk» (tema maloi batkivschyny v lystuvanni V. Fylonovycha iz zemliakamy) [«One who is not an independent cannot be a Ukrainian» (the theme of a small homeland in V. Filonovych's correspondence with his countrymen)]. *Sumskyi istoryko-arkhivnyi zhurnal*, XVI–XVII, 26–44 [in Ukrainian].
9. Zhvanko, L. M. (2014). Lyst Vasylia Fylonovycha 1921 roku iak dzherelo z istorii ukraïnskoi emihratsii v Bolharii [Vasyl Fylonovych's 1921 Letter as a Source for the History of Ukrainian Emigration in Bulgaria]. *Drynovskyi zbirnyk*, 7, 350–356 [in Ukrainian].

Valerii Vlasenko

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor,

Sumy State University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2220-2239>

Ihor Sribniak

Doctor of Historical Sciences,

Professor,

Borys Grinchenko Kyiv

Metropolitan University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9750-4958>

**COLONEL OF THE UNR ARMY VASYL FYLONOVYCH —
ORGANISER OF UKRAINIAN LIFE IN BULGARIA AND
INTELLIGENCE OFFICER (Touches to the Biography, 1921)**

Abstract. The purpose of the study is to clarify the situation of the Ukrainian political emigration and Russian monarchist forces in Bulgaria in 1921 through the prism of Colonel Vasyl Fylonovych's report to the Chief Ataman of the UPR Troops. **The methodology of the study** is based on the principles of historicism, scientism and systematics. General scientific (analysis, synthesis and generalisation), special historical (historical-critical, problematic and chronological) and source studies (archival heuristics, external and internal criticism of sources) methods were used. **The scientific novelty of the study** lies in the introduction into scientific circulation of V. Fylonovych's report to S. Petliura of 21 August 1921, which deals with the formation of the organisational structure of the Ukrainian emigration in the context of the Russophilic Bulgarian authorities and the numerous Russian emigrant environment. The document has not been published before. It was discovered in the Military Historical Bureau of the Central Military Archives of Poland. **The prospect of further research** is to update the documents that reveal the peculiarities of the formation of Ukrainian political emigration to Bulgaria at the beginning of the interwar period. They will help to identify the main characters and organisational structure of emigration in this Balkan country. **Conclusions.** The research and published report of Colonel V. Fylonovych to the Chief Ataman of the UPR Troops S. Petliura of 21 August 1921 reveals the process of creating the first public organisations in Bulgaria by Ukrainian emigrants. It identifies the initiators and leaders of the Ukrainian community, the Sich Society, and the Cultural and Educational Circle, highlights the composition, moods, and plans of a group of Russian monarchists to return to Ukraine, and reveals the attitude of the Bulgarian authorities and population to the Ukrainian national liberation movement in general and the Ukrainian emigration in particular.

Keywords: Bulgaria; community; V. Fylonovych; S. Petliura; Russian monarchists; Sich; Ukrainian emigration.